

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Цю статтю присвячено питанню формування наукової та інноваційної політики як єдиного напрямку соціально-економічної політики держави. З цією метою аналізується досвід правового регулювання науки та впровадженню нової техніки за часів СРСР та наукова платформа країн ЄС.

Ключові слова: наука, інноваційна діяльність, наукова та інноваційна політика; Європейський науковий та інноваційний простір.

Зі зростанням і поглибленням інформації про матеріальний світ змінювалися не тільки характер і напрямки праці людини, а й умови життя, можливості розвитку її особистості та реалізації власних інтересів. Завдяки науковому пізнанню й технічному використанню отриманих знань відбувся не лише інтелектуальний, розумовий розвиток людства, змінилися також і соціально-економічні умови його існування.

Найважливішого значення для розвитку людської цивілізації набули наукова революція XVI ст. з її географічними та природознавчими відкриттями, промислова революція XVIII ст. з витісненням ручної фізичної праці машинним виробництвом, науково-технічна революція XX ст., яка характеризувалася новими відкриттями, винайденням принципово нових технічних рішень та створенням на їх основі «піонерських» технічних засобів. Технічні засоби, породжені науково-технічною революцією, стали найважливішими засобами виробництва у сфері прикладної наукової діяльності, примноживши силу розумової праці та кардинально змінивши способи (методи) досліджень прикладного характеру [1, с. 18–19]. Фактично основною функцією науково-технічного прогресу стало забезпечення виробничої та іншої доцільної діяльності людини найбільш оптимальними засобами, способами й матеріалами для розв'язання багатьох завдань – виробничих, оборони держави, охорони здоров'я, соціально-культурного будівництва й т.ін. [2, с. 23]. Таким чином, результати інтелектуальної діяльності людей поступово набули не тільки наукового, а й широко затребуваного у виробництві технічного характеру.

Пізніше економічною наукою було доведено залежність рівня економічного розвитку держави від стану науки та постійного оновлення матеріально-технологічної бази її реального сектора. Починаючи десь із 60-х років XX ст., це стало передумовою зближення відносин, що складаються у сфері науки, з відносинами в розвитку техніки. Але незважаючи на спільність економічної основи регулювання питань розвитку науки та діяльності зі застосування її результатів, в Україні й до сьогоднішнього дня залишається «відкритим» питання щодо підходів до формування та реалізації політики у сфері освіти та політики в інноваційній сфері. За часи незалежності державою

були апробовані полярні моделі планування розвитку національної інноваційної системи і системи науки: від їх об'єднання в межах єдиного напрямку соціально-економічної політики до відособленого регулювання відповідних відносин, що кожного разу відбивалося у перерозподілі повноважень між різними центральними органами виконавчої влади.

Протягом цього періоду дослідження питань державного управління науковою та інноваційною сферою займалися різні науковці, зокрема В. Александрова, Ю. Атаманова, О. Власюк, Я. Жаліло, Д. Задохайло, О. Кендюхов, А. Пахомова, Д. Покришка, О. Попович, Л. Федулова та інші.

Але не зважаючи на вагомий вклад відомих вчених у вирішення цих питань, вони все ще мають багато сторін для подальшого дослідження, а швидкі зміни у соціальному та політичному житті суспільства вимагають постійного їх переосмислення та корекції.

Одним з таких затребуваних вимірів у вивченні проблематики державного регулювання інноваційної та науково-технічної політики слід визнати порівняльний аналіз моделей законодавчого регулювання наукової та інноваційної діяльності у ретроспективі (насамперед, період СРСР) та в сучасних умовах на території країн Європейського союзу (далі – ЄС). Недостатність проведення такого комплексного дослідження актуалізується перспективним вектором співробітництва України з країнами-членами ЄС, в тому числі в науковій та інноваційній сферах, що має відбуватися з урахуванням попереднього вітчизняного досвіду.

Отже проведення аналізу концептуальних моделей правового регулювання науки та діяльності з впровадження її результатів за часів СРСР та у нинішній платформі країн ЄС в аспекті обґрунтування оптимального підходу до формування наукової політики та інноваційної політики в Україні й становить мету цієї статті.

Органічний взаємозв'язок наукових і технічних процесів зумовив інтеграційні тенденції в розвитку законодавства про науку та законодавства про техніку, що є спільними за кінцевою метою. Слід зазначити, що до кінця 50-х – початку 60-х років законодавство СРСР, а в цілому і правова доктрина держави, відокремлено розглядали питання правового регулювання науки і техніки. Законодавство про науку було представлено в основному авторським, а законодавство про техніку – винахідницьким правом. Їх правові норми встановлювали насамперед порядок охорони прав на наукові й технічні результати – твори науки, винаходи й раціоналізаторські пропозиції. Порядок же їх використання був урегульований значно слабше. Починаючи ж із указанного періоду до орбіти законодавства про науку й техніку потрапили питання використання науково-технічних досягнень, що є структурним елементом системи розвитку науки й техніки в цілому [3, с. 20–21].

Такі особливості та зміни в законодавчому регулюванні відносин у галузі науки й техніки не могли не відбитися на проблематиці й стані наукових досліджень того періоду. Слід відзначити, що до початку 60-х років правовому аналізу відносин у сфері науки була присвячена лише одна монографічна робота Г. І. Федькіна «Правовые вопросы организации научной работы в СССР» (1958). Проблемам авторського права були присвячені роботи Б. С. Антимонова, М. В. Гордона, В. І. Корецького, В. І. Себровського, Є. А. Флейшиц. Найбільш активно в зазначений період здійснювалися

правові дослідження з питань винахідництва, зокрема, Б. С. Антимоновим, А. Ф. Гармашевим, В. А. Дозорцевим, В. Я. Іонасом, С. Н. Ландкофом, А. І. Омельченком, Н. А. Райгородським, В. А. Рясенцевим, Є. А. Флейшиц, О. К. Юрченком.

Таким чином, спочатку історично склалося, що наукова, науково-технічна та/або інноваційна політика стали самостійними, часто пріоритетними напрямками державного регулювання. В умовах поширення індустріального типу виробництва впровадження результатів наукових досліджень в усіх секторах народного господарства стало розглядатися як логічне завершення творчої праці конструктора, розробника, дослідника. Наголошувалося, що науково-дослідна робота, не реалізована на практиці, фактично не може бути визнана завершеною [4, с. 315].

Актуалізація прикладного значення наукових досліджень для народного господарства країни зумовила закріплення в законодавстві та поступове набуття домінуючого значення категорією «нова техніка», яка мала забезпечити створення нової продукції на рівні останніх досягнень науки і техніки, досягнення нею та перевищення за своїми техніко-економічними показниками рівня кращих світових зразків [5, с. 13].

Завдання з доведення результатів наукових досліджень до стану практичного використання у виробництві вимагало від держави системної організації та детального врегулювання різноманітних відносин, що складаються при розробленні та використанні нової техніки. У результаті почали виокремлюватися різноманітні роботи, що сприяють «матеріалізації» та практичному використанню науково-технічних досягнень у виробничому процесі. Зверталася увага на доцільність їх виконання, зокрема, проведення експериментальних та дослідно-промислових робіт, конструкторської або технологічної розробки. Підготовка технічного проекту, робочих креслень тощо, виготовлення дослідного зразка (дослідної партії), його випробування та доведення, розробка технології виробництва та підготовка оснащення, освоєння серійного виготовлення виробу – були визнані стадіями процесу реалізації результатів наукових досліджень як об'єктів нової техніки [4, с. 326].

Таким чином, завдання щодо практичного використання, реалізації науково-технічних результатів у виробництві стало основною причиною цілеспрямованого планування та управління проведенням наукових досліджень з боку держави та до переходу до комплексного правового регулювання відносин, пов'язаних з отриманням, охороною та використанням найрізноманітніших науково-технічних результатів, що, у свою чергу, привело до необхідності перегляду змісту та структури інститутів законодавства, норми яких спрямовані на врегулювання зазначених суспільних відносин [5, с. 13–14].

Результативність та власне необхідність здійснення цілеспрямованого, системного та добре обґрунтованого державного управління науковою та інноваційною діяльністю яскраво підтверджуються прикладами науково-технічних досягнень та економічні показники розвитку Японії, США, країн ЄС, а також Індії та Китаю. У сучасних умовах держава в розвинутих країнах бере на себе від однієї п'ятої до половини національних наукових видатків, а щодо фундаментальних досліджень – від половини до двох третин. При цьому із поступовою стабілізацією соціально-економічного життя та зменшенням ступеня державного впливу на трансформаційні про-

цеси в країнах спостерігається тенденція щодо розширення сфери залучення приватного капіталу до проведення наукових досліджень та здійснення інноваційної діяльності шляхом створення для нього сприятливих, навіть пільгових умов.

Слід констатувати, що завдяки вираженій науковій та інноваційній політиці, які разом посідають одне з центральних місць в межах соціально-економічної політики розвинутих держав, розв'язуються завдання активізації інвестиційної діяльності з фінансування реалізації результатів інтелектуальної діяльності та збільшення інноваційної компоненти у виробничому процесі, формування інституційної структури інноваційної сфери, її інфраструктури, запровадження ефективних механізмів взаємодії між наукою та бізнесом, а також між ними, з одного боку, та органами державної влади й місцевого самоврядування, з другого.

Таким чином, законодавчий вітчизняний досвід та практичні надбання у реалізації наукового потенціалу в промисловій сфері зарубіжних країн дозволять зробити висновок про доцільність та ефективність поєднання наукової та науково-технічної політики та інноваційної політики як єдиного напрямку соціально-економічної політики держави, що може бути пояснено їхньою загальною кінцевою спрямованістю на реалізацію нових ідей, розробок як інновацій. Таке їх поєднання дозволяє комплексно забезпечити виконання державою покладеної на неї інноваційної функції разом із створенням умов для реалізації наукового потенціалу нації, чітким структуруванням та формуванням взаємозв'язків між усіма елементами національної інноваційної системи.

У розглядуваному аспекті визначення ефективного підходу до формування та змісту наукової політики держави, неможна не враховувати ще й такий момент, як її тісний зв'язок з освітньою політикою, яке актуалізується частим збігом суб'єктів освітньої та суб'єктів наукової діяльності. Система освіти забезпечує науку та національну інноваційну систему необхідними кваліфікованими кадрами, надає допомогу в підвищенні рівня професійної підготовки всіх учасників інноваційних відносин. Суб'єкти освітньої діяльності беруть участь у функціонуванні національної інноваційної системи, діючи як суб'єкти інноваційної інфраструктури. Тому особливого значення набуває запровадження правових та організаційних механізмів взаємодії між учасниками національної інноваційної системи, з одного боку, та учасниками освітнього процесу, з другого. Без їх розроблення та запровадження національна інноваційна система на чолі з наукою не буде здатна виконати покладені на неї завдання, оскільки фактично буде позбавлена однієї з умов її життєздатності. Тому в рамках єдиної державної наукової та інноваційної політики доцільно розв'язувати питання підвищення рівня та запровадження нових форм взаємодії між учасниками національної інноваційної системи та суб'єктами освітньої системи за допомогою спеціальних правових механізмів і засобів державно-правового регулювання. Наприклад, це стосується здійснення державного замовлення на підготовку кадрів певної кваліфікації для національної інноваційної системи, передання наукових розробок вузів до промислового сектору економіки, створення за участю вузів та/або її викладачів інноваційних підприємств, запровадження різних форм сумісної діяльності вузів, наукових установ і підприємств реального сектору економіки. Питання ж здійснення освітньої діяльності в цілому, підвищення рівня викладання в закладах освіти всіх

рівнів, організації методичної роботи та інші мають вирішуватися в межах відокремленого напрямку політики держави в галузі освіти. При цьому хотілося б звернути увагу на доцільність «підтримання» заходів і механізмів взаємодії між учасниками національної інноваційної системи та суб'єктами системи освіти, запроваджених в межах інноваційної політики, відповідними заходами в рамках політики у сфері освіти.

Щодо співвідношення інноваційного, наукового та освітнього напрямків соціально-економічної політики держави висловлював свою думку С. Ніколаєнко, перебуваючи на посту Міністра науки та освіти України. Зокрема, ним зазначалося, що оскільки випуск наукоємної продукції є головним результатом сфери інноваційної діяльності, розроблення науково-технологічної політики має бути нерозривно пов'язано з формуванням інноваційної політики, а залучення до цього процесу сфери освіти в частині підготовки спеціалістів (інноваційних менеджерів, технологічних брокерів, патентознавців, аналітиків) є природним доповненням, що замикає трикутник «освіта – наука – інновації» [6, с. 9].

Запропонований підхід до формування науково-інноваційної політики як єдиного, інтеграційного напрямку соціально-економічної політики держави з кореляцією заходів у межах освітньої політики має історичні пояснення. Річ у тому, що лише на початку XIX ст. Вільгельмом Гумбольдтом було запропоновано відмовитися від концепції університету як тільки навчального центру й депозитарію знань і перейти до концепції «єдність навчання і наукових досліджень», об'єднавши в інституціональних рамках університету дві ці функції [цит. за 7, с. 28]. Однак із набуттям освітою характеру масового явища реалізація цієї ідеї призводить до руйнування дослідницького процесу шляхом поглинання його навчальним процесом. Задля виходу із такої негативної тенденції науковці пропонують здійснити певний зворотний рух: відокремити науку від освіти як за функціями, так і в організаційному плані та фінансуванні. При цьому мають бути не просто збережені, а навіть винайдені нові форми кооперації науки й освіти як під егідою освітнього відомства, так і в системі Академії наук [7, с. 36].

Таким чином, розв'язуючи питання щодо оптимальних підходів до формування наукової та інноваційної політики держави, слід виходити з їх природного поєднання у межах національної інноваційної системи, яка призначена опосередковувати реалізацію результатів наукових досліджень як інновацій. Тому вважаємо обґрунтованим та виваженим проведення наукової, науково-технічної та інноваційної політики як єдиного напрямку соціально-економічної державної політики. Його взаємодія з діяльністю держави у сфері освіти мінімум має стосуватися тих питань, що пов'язані з забезпеченням ефективності функціонування національної інноваційної системи, перш за все, формування науковців і спеціалістів в сфері інноваційної діяльності, залучення результатів наукових досліджень, отриманих освітніми організаціями, до реального сектору економіки та ринку інтелектуальної власності.

До речі, такий принцип побудови й реалізації наукової та інноваційної політики відповідає підходам, що використовуються Європейським Союзом при проведенні власної політики, спрямованої на підтримку наукової діяльності та інноваційної активності країн, які до нього входять. Зокрема, Перший план дій щодо інновацій

в Європі 1996 р. передбачає три основні напрямки: (1) прискорення впровадження інноваційної культури через підвищення ролі освіти та обмін кращим практичним досвідом, організацію постійних інформаційних форумів на тему «навчання та інновації»; (2) установлення сприятливого середовища для легалізації та фінансування інновацій, зокрема підвищення ефективності патентних системи, допомога підприємцям і вченим у захисті інтелектуальної власності, залучення коштів інвестиційних фондів для підтримки інноваційного підприємництва; (3) орієнтування на інновації наукових досліджень, сприяння розробці спільних проектів дослідницьких центрів, університетів і промислових підприємств на місцевому, регіональному та національному рівнях [8, с. 120]. Таким чином, зазначеним планом дій з метою збільшення інноваційних можливостей країн-членів Європейського Союзу до інноваційної політики включаються освітня, наукова, частково промислова компоненти, питання захисту результатів інтелектуальної діяльності.

У той же час фактично формування Європейського наукового простору, яке пов'язують з самітом Європейського Союзу в березні 2000 р. у Лісабоні, охоплювало реалізацію курсу щодо створення конкурентоспроможної інноваційної економіки через формулювання низки конкретних завдань зі стимулювання інноваційного розвитку, а саме:

– утворення «внутрішнього ринку» в науці, області вільного обміну знаннями і технологіями, а також мобільності вчених з метою розширення співробітництва, стимулювання конкурентоздатності та максимально ефективного використання матеріальних ресурсів;

– реструктуризація європейської науки, зокрема, шляхом удосконалення координації національної науково-дослідної діяльності та наукової політики, у рамках якої проводиться й фінансування більшості наукових досліджень у Європі;

– розробка європейської наукової політики, яка відповідає не тільки за фінансування наукової діяльності, але також враховує відповідні аспекти європейської і національної політики в інших областях [9].

Наведені завдання свідчать про вирішення Європейським Союзом питань розвитку науки та освіти через паралельний інноваційний розвиток шляхом їх подальшого наближення у правовому забезпеченні та державному регулюванні й утворення єдиного Європейського наукового та інноваційного простору [8; с. 122].

Вищевикладене підводить до висновку, що зв'язок науки та діяльності з реалізацією її результатів у реальний сектор економіки у межах національної інноваційної системи є підставою для розв'язання державою питань, що стосуються наукової та інноваційної сфер, в межах єдиного, інтегрованого напрямку соціально-економічної політики – державної наукової та інноваційної політики – що дозволить забезпечити стале функціонування та розвиток національної інноваційної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мамяофа И. Э. Охрана изобретений и технический прогресс [Текст] : монография / И. Э. Мамяофа. – М. : Юрид. лит., 1974. – 199 с.
2. Подопрігора А. А. Проблемы правового регулирования научно-технического прогресса в СССР [Текст] : монография / А. А. Подопрігора. – Киев : Вища шк., 1985. – 170 с.

3. Зенин И. А. Наука и техника в гражданском праве [Текст] : монография / И. А. Зенин. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – 208 с.
4. Правовые вопросы научно-технического прогресса в СССР [Текст] / под общ. ред. М. М. Богусльвского. – М., 1967. – 511 с.
5. Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави [Текст] : монографія / Ю. Є. Атаманова. – Х. : ФІНН, 2008. – 424 с.
6. Ніколаєнко С. Чи стане наука локомотивом розвитку країни? [Текст] / С. Ніколаєнко // Голос України. – 2006. – № 72 (3822). – С. 8–9.
7. Амоша О. І. Проблеми інтеграції науки і освіти в контексті сучасного інноваційного розвитку [Текст] / О. І. Амоша, А. І. Землянкін, Г. В. Моїсєєв // Інновації: проблеми науки і практики : монографія / [В. П. Семиноженко, О. І. Амоша та ін.]. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – С. 27–52.
8. Інновації у Європі [Текст] / за підгот. В. М. Троян // Наука та інновації. – 2005. – Т. 1. – № 3. – С. 120–123.
9. Европейское научное пространство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ric.vsu.ru/ru/european_programs/european_scientific_area. – Перевірено 07.08.2013.

Е. В. Москаленко

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ НАУЧНОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Эта статья посвящена вопросу формирования научной и инновационной политики как единого направления социально-экономической политики государства. С этой целью анализируется опыт правового регулирования науки и внедрения новой техники во времена СССР, научная платформа стран ЕС.

Ключевые слова: наука; инновационная деятельность; научная и инновационная политика; Европейское научное и инновационное пространство.

E. Moskalenko

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE FORMATION OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE POLICY OF UKRAINE

This article is devoted to the problem of formation scientific and innovative policy as it is the unitary vector of the state society and economic policy. It is analyzed the experience of the legal regulation of the science and realization of the new technique in the USSR and the scientific platform of the EU states.

Key words: science; innovative activity; scientific and innovative policy; EU scientific and innovative area.